

ANTWERPEN
SINT-MICHAEL EN PETRUSKERK
BOUWHISTORISCHE NOTA

COLOFON

Monument:

Sint-Michaël en Petruskerk
Amerikalei 165
2018 Antwerpen

Ontwerper:

Architectenassociatie Atrio nv
Prinsstraat 5
2000 Antwerpen

Uitvoerders:

FENIKX bvba

Weststraat 129H

9940 Sleidinge

België

Tl: 0032 472 94 00 14

E-mail: fenikx@skynet.be

www.fenikx.be

Onderzoekers: Marjolein Deceuninck
Ann Verdonck

Onderzoeksperiode:

Januari 2012 - maart 2012

© Fenikx bvba

Alle afbeeldingen zijn eigendom van Fenikx bvba, tenzij anders vermeld

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

INLEIDING

Deze nota is tot stand gekomen op basis van informatie uit het kerkarchief, aangevuld met een aantal elementen uit het boek van Jos Huybrechts.

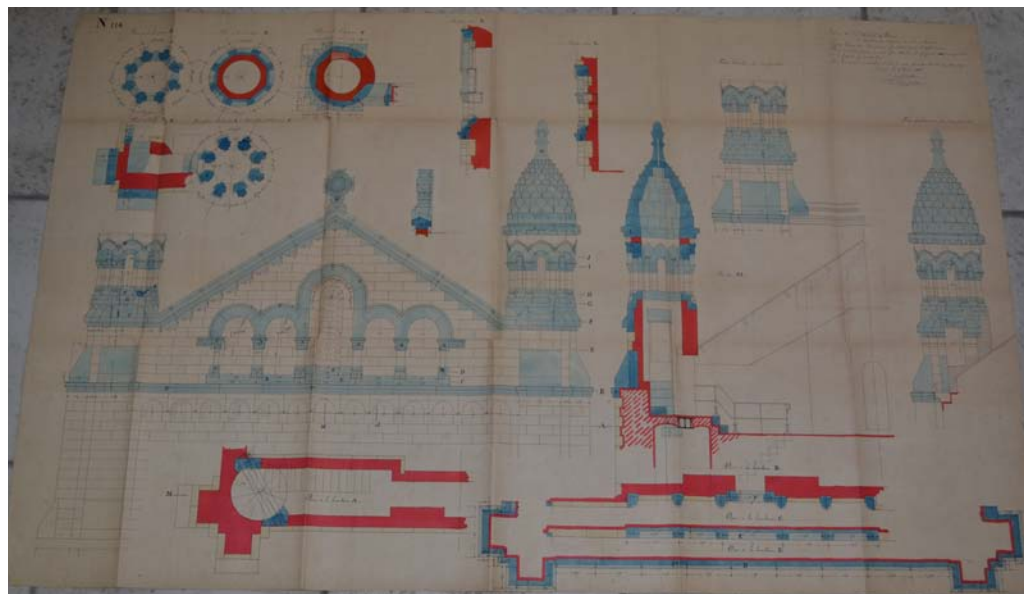
De neo-romaanse/neo-byzantijnse St. Michaël en Petruskerk is een indrukwekkende driebeukige kruisbasiliek met half-ronde koorafsluiting naar ontwerp van Frans Van Dijk (1853-1939). Architect Van Dijk studeert aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen en is een leerling van Jozef Schadde. Ter voorbereiding van de bouw van de nieuwe kerk onderneemt de architect, samen met pastoor Kintsschots, in 1890 een studiereis naar Italië en Aken. In Italië worden verschillende basilica bezocht en in Aken gaan ze de mozaïeken in de Dom bekijken. Daarnaast zorgt ook de Franse romaanse kerkarchitectuur voor inspiratie.¹

Het terrein van 4.802 m² waarop de kerk is gebouwd, is in 1882 of 1883 door de 'Société Anonyme du Sud d'Anvers' aan het bisdom geschonken om er een nieuwe parochie op te richten. Deze schenking kadert in de stadsuitbreiding van Antwerpen op het einde van de 19de eeuw. Op 9 maart 1886 wordt de oprichting van de parochie bekrachtigd bij Koninklijk Besluit.

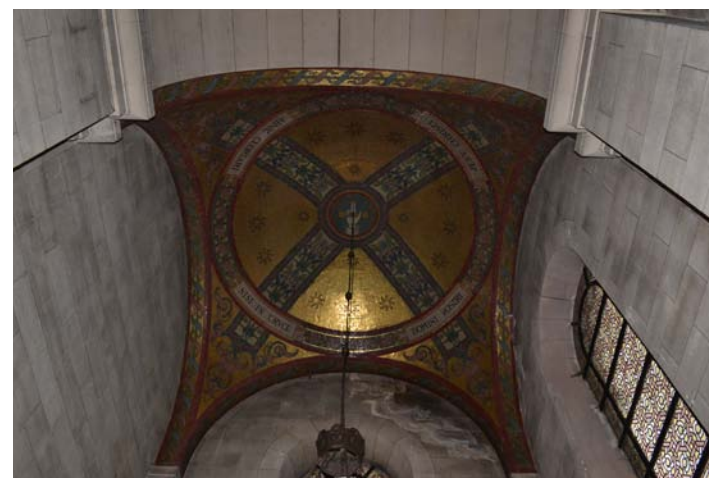
Het lastenboek is opgemaakt op 22 april 1893 en op 1 augustus van datzelfde jaar start de bouw. De inwijding vindt plaats op 4 mei 1897.

ONDERZOEK ARCHIEF KERKFABRIEK

In het archief van de kerkfabriek zijn 169 genummerde tekeningen bewaard waarvan de oudste dateert van 12 augustus 1893 en de jongste van 16 januari 1897. Tijdens de bouw van de kerk worden nog voortdurend tekeningen gemaakt. De meeste documenten met betrekking tot het interieur en de briefwis-

Kerkarchief Sint-Michaël en Petruskerk, Antwerpen, plan nr. 114 (IN 143), deel van de gevel en de toren

Gewelf boven de herdenkingskapel

¹ Huybrechts J., *Frans Van Dijk. Architect te Antwerpen*, Antwerpen, 1994.

seling zijn van latere datum.

Het is eerder uitzonderlijk dat in een kerkarchief het lastenboek van de bouw is bewaard. Het lastenboek van de St. Michaël en Petruskerk bevat interessante informatie over bouwmaterialen en -technieken. Over de te gebruiken materialen is o.a. het volgende te lezen:

- 'De baksteen en zand zullen voorkomstig zijn van Boom, Niel, Rumpst, of Hemixem (...)'.
- 'Het zand bij de samenstelling der mortels te bruken zal rivierzand zijn en herkomstig van de banken van Temsche.'
- 'De kalk voor de metselwerken zal uitsluitelijk voortkomen van de kalkovens van Doornik en namelijk van diegene erkend om de meest hydraulieke hoedanigheden te leveren.'
- 'Timmerwerk in roode grein en in eikenhout.'
- 'De cement zal Romeinsche cement zijn van eerste hoedanigheid en van de soort genaamd Portland, bij uitsluiting van alle andere.'
- 'De verf zal samengesteld zijn van lynolie en loodwit van eerste kwaliteit, fijn gewreven.'

Voor de leg- en voegmortels van het metselwerk in de kerk is uitsluitend kalkmortel gebruikt; cementmortel is enkel toegepast als bezetting van de beerput en de goten. Op het schrijnwerk moeten vier lagen olieverbonden worden aangebracht terwijl het plafond in de kerk slechts twee maal dient geschilderd te worden. Op het ijzerwerk worden twee lagen loodmenie en twee lagen olieverbonden aangebracht. Ramen en deuren in eikenhout worden drie maal gevernist.

Bij de bouw van de kerk is er overvloedig gebruik gemaakt van natuursteen. De voor-gevel is opgetrokken uit witte steen van Euville, aangevuld met blauwe hardsteen van

Gele marmer voor de basementen van de kolommen

Kerkarchief Sint-Michaël en Petruskerk, Antwerpen (IN 400), ontwerp voor de mozaïekvloer

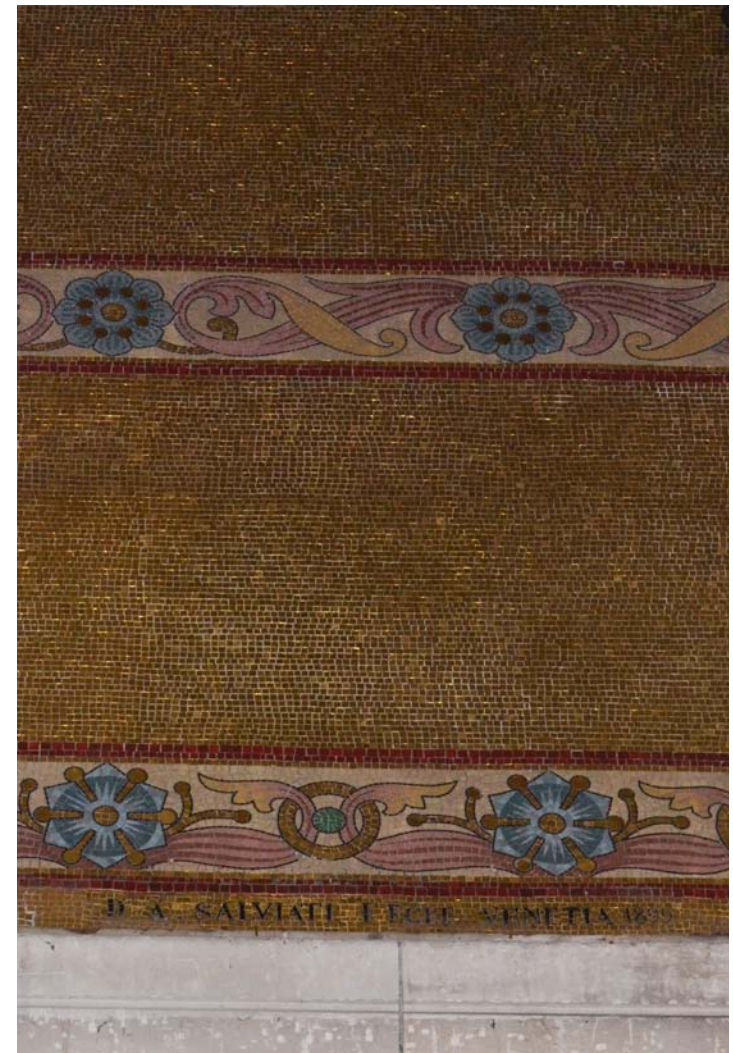
Ecaussines en Doornik. In het interieur is witte steen 'Viller Adam' toegepast als parement, fijne witte steen 'Larrys dure' voor de kapitelen, gepolijste marmer 'Echaillon-Jaune' voor de basementen van de kolommen en de wijwatervaten en gepolyste Porphyre waarmee de schachten van de kolommen zijn bekleed. De zuilen in de kerk zijn echter niet uitgevoerd conform het bestek in een bekleding van Porphyre maar zijn monolieten in Zweedse rode graniet.²

Volgens het lastenboek wordt de kerk gevloerd met 'eene platte laag klampsteen' maar in realiteit is een mozaïekvloer aangebracht. In 1903 was de mozaïekvloer waarschijnlijk nog niet gerealiseerd gezien deze post voorkomt in een raming die dat jaar door de architect wordt opgemaakt: '*Pavement en mosaïque sur une couche de beton de 0,20 entrepris par M.M. Pellarin frères*'. In het lastenboek wordt met geen woord gerept over de mozaïekdecoratie en overige interieurelementen zoals altaren, communiebank, preekstoel,... Ook het plafond, uitgevoerd in carton-pierre, wordt in het lastenboek niet vermeld. Uit briefwisseling van de jaren '60 blijkt dat de firma Salviati uit Venetië in opdracht van F. Van Dijk de mozaïeken heeft uitgevoerd in de kerk: '*(...) le travail à produire par les fils Salviati et Van Dijk pourrait compléter de la façon la plus digne et la plus heureuse cette admirable unité de conception artistique réalisée jadis par leurs pères (...)*'. In het archief is geen enkele andere verwijzing naar Salviati aanwezig. De mozaïeken in het koorgewelf, de koepels van de vier zijkapellen, de koepels van de doopvont- en herdenkingskapel, de boogvelden boven de biechtstoelen en belangrijkste ingangen en de friezen op de wanden zijn voltooid in 1899, twee jaar na de inwijding van de kerk. Volgens Huybrechts worden de mozaïeken ontworpen door Hendrik Redig³ (echter zonder bronvermelding) maar die naam komt niet voor in het kerkarchief.

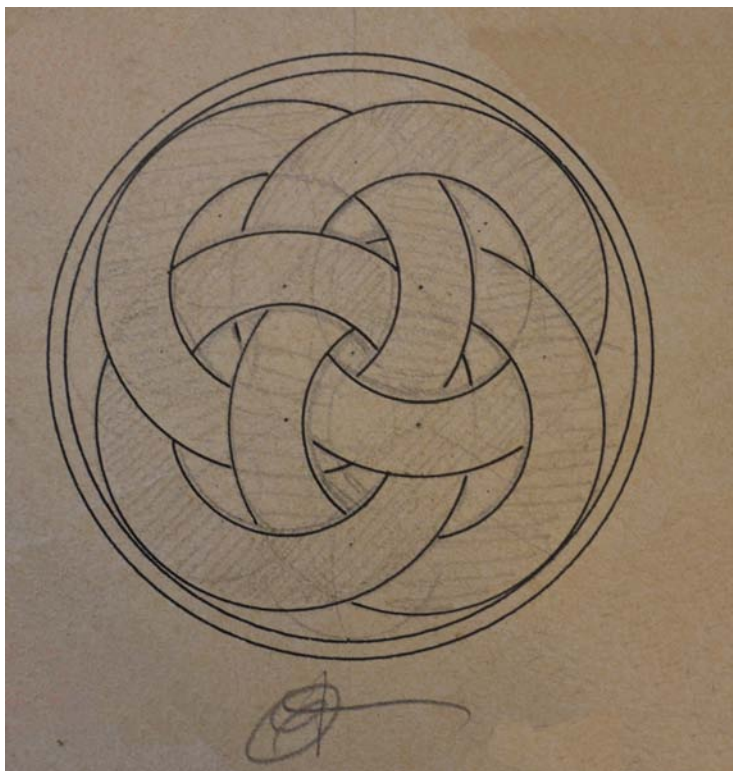
Op 3 oktober 1904 maakt de architect een raming voor het hoofdaltaar, de preekstoel, de kruisweg, de communiebank, de doopkapel en de orgels. Uit het kerkarchief kan niet worden opgemaakt door wie en wanneer deze werken exact zijn uitgevoerd. Volgens Huybrechts worden het hoofdaltaar en de

² Huybrechts J., op.cit., p. 73.

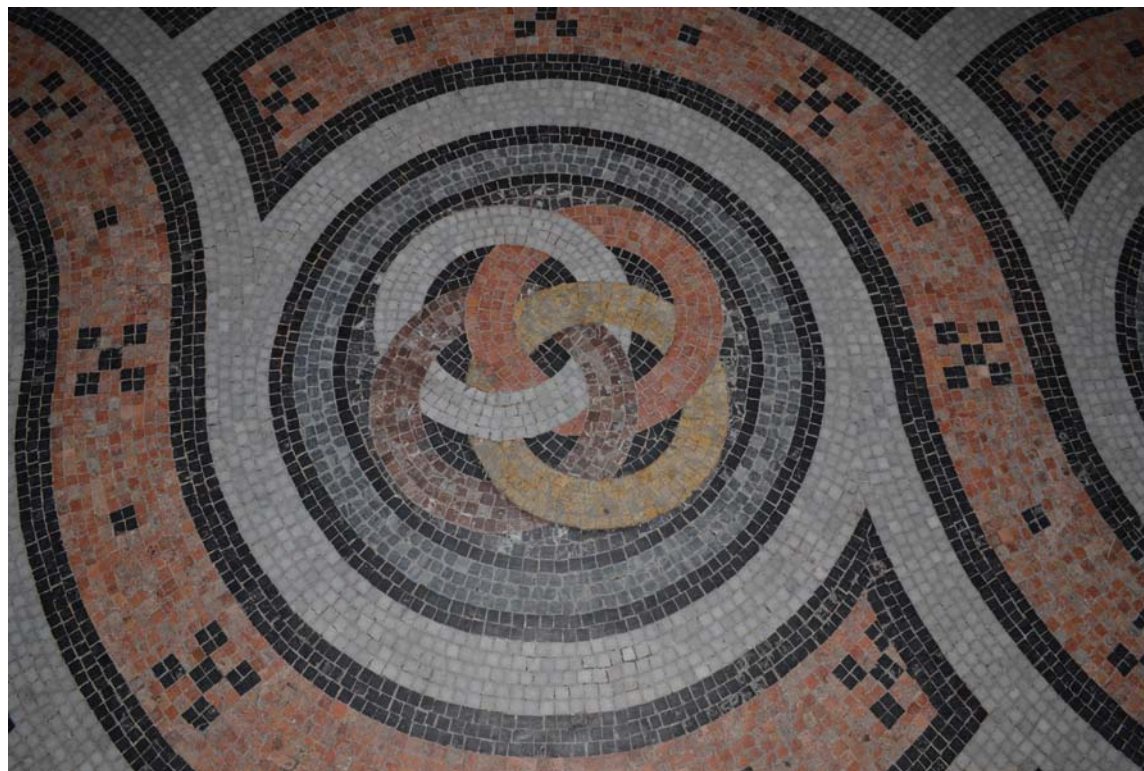
³ Huybrechts J., op.cit., p. 74.

Handtekening onderaan de mozaïek van het koor: 'D A. Salviati fecit Venetia 1899'

Kerkarchief Sint-Michaël en Petruskerk, Antwerpen (IN 393), ontwerp van één van de médaillons in de mozaïekvloer

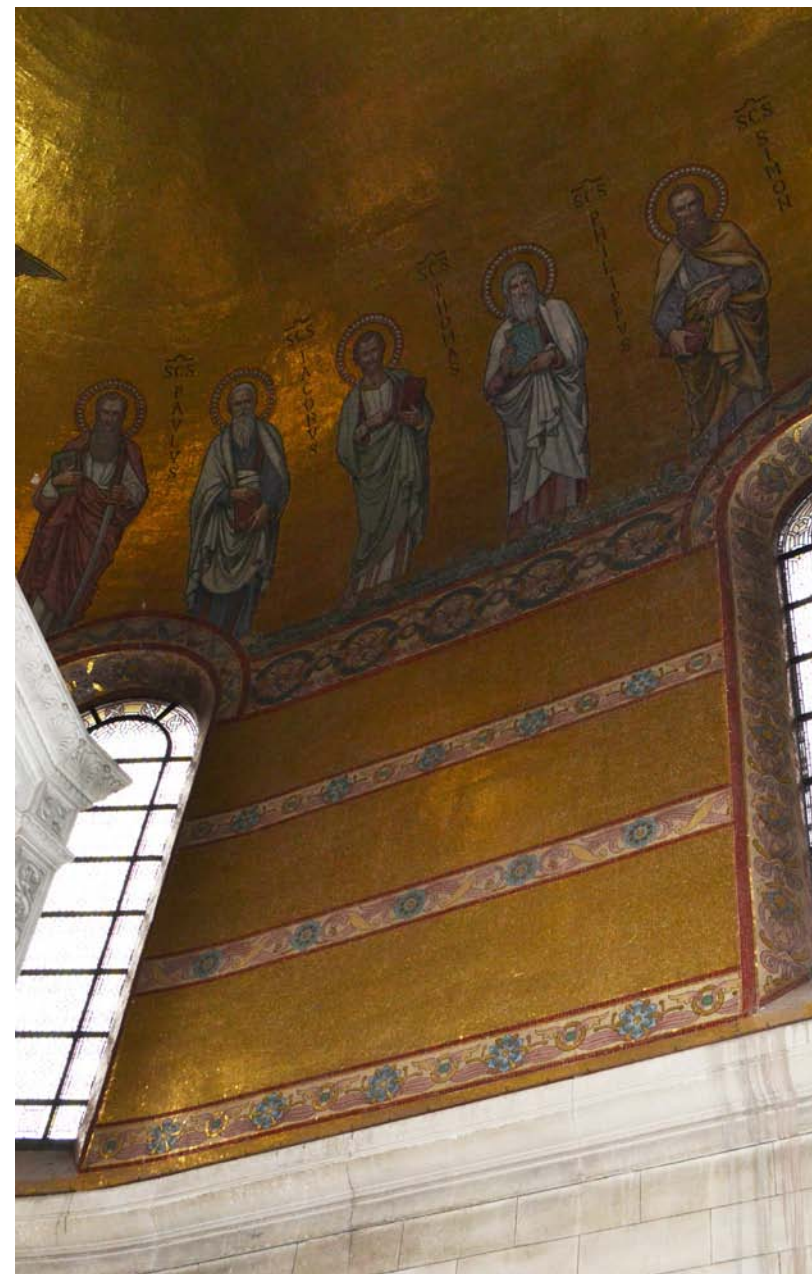

Eén van de médaillons in de mozaïekvloer

Kerkarchief Sint-Michaël en Petruskerk, Antwerpen (IN 365), ontwerp van de mozaïeken in het koor

Antwerpen - Sint Michaël en Petruskerk - Bouwhistorische nota - FENIKX bvba - maart 2012

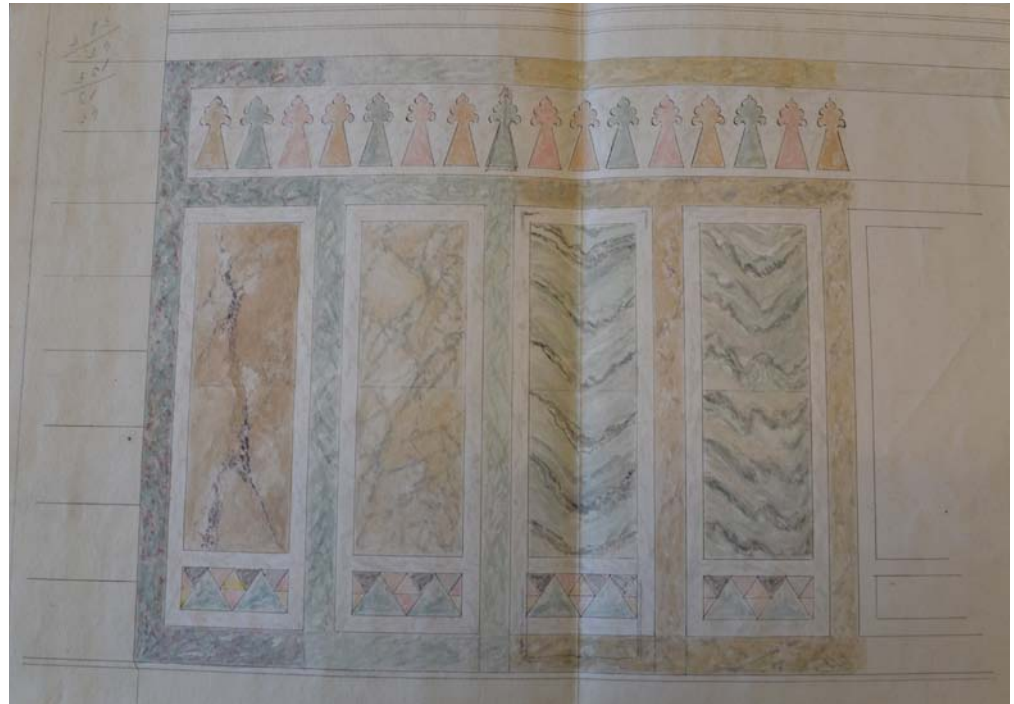
Mozaïek in het koor

preekstoel rond 1907 voltooid, de communiebank in 1921 en de doopvont met afsluiting in 1935.⁴

De schade tijdens de eerste wereldoorlog bleef beperkt tot glasbreuk en beperkte schade aan het plafond van de kerk. Tussen februari 1921 en januari 1928 onderhandelt architect F. Van Dijk met verschillende marmerbedrijven (Marbrerie Vienne Cousolre, Willem Van Liebergen, Dejaiffe Frères en Sermon Frères) over de aankleding van het koor. Voor de aankleding heeft Van Dijk een hoge lambrisering in verschillende marmersoorten ontworpen. De prijzen voor de uitvoering zijn echter te hoog en op 22 januari 1928 laat de kerkfabriek aan de architect weten dat de aankleding in marmer en mozaïek van het koor wordt uitgesteld tot er voldoende middelen voorhanden zijn om het ontwerp te laten uitvoeren. Hieruit kan worden afgeleid dat eind jaren '20 de aankleding van de kerk nog steeds niet volledig is voltooid. De marmer panelen in het koor zullen er immers nooit komen.

Op 21 oktober 1932 valt er een stuk pleister van het plafond in het koor. Daarop wordt het plafond volledig nagekeken en de structuur tot in detail beschreven. De panelen in 'carton végétal' blijken ongeschilderd te zijn en de houten constructie is enkel van een grondverf voorzien. Er wordt een proefrestauratie van 15 cassettes uitgevoerd door Cockaerts Gebroeders als proef en zij krijgen de opdracht om de rest van het plafond na te zien en te verstevigen. Deze werken, die voltooid zijn in augustus 1933, staan onder leiding van Henri Van Dijk, die zijn vader als architect opvolgt. Mogelijk wordt tijdens deze werken een proefzone geschilderd met het kleurenschema dat door Frans Van Dijk was voorzien. De rest van het plafond is ongeschilderd gebleven.

In 1953 worden de interne inkomdeuren voor het hoofdportaal en de twee zijportalen geleverd en in 1955 worden zeven eiken binnendeuren geplaatst door

Kerkarchief Sint-Michaël en Petruskerk, Antwerpen (IN 266), ontwerp voor de marmerdecoratie in het koor

Proefzone met polychormie op het plafond

⁴ Huybrechts J., op.cit., p. 65 en p. 76.

de firma V. Merckx-Verellen. De bronzen applieken op de binnendeuren zijn afkomstig van de firma Devroye et Fils. Opvallend is dat de deuren volgens het oorspronkelijke ontwerp van F. Van Dijk worden vervaardigd. Frans Van Dijk onderhandelt al in 1900 over de plaatsing ervan met Viktor Merckx maar het zal uiteindelijk zoon Joseph Merckx zijn die het werk ongeveer 50 jaar later uitvoert. Eind 1960 krijgt het bedrijf Dejaiffe Frères de bestelling voor het vervaardigen van twee zij-altaren met Venetiaanse mozaïek en treden in Paonazzo marmer. Alhoewel aanvankelijk Salviati wordt aangeschreven om de mozaïek te plaatsen, wordt de bestelling uiteindelijk bij Pierre Gaudin in Parijs geplaatst. Het O.L.Vrouw altaar en het Sint Jozef altaar zijn eind 1961 geplaatst. In 1963 mag Dejaiffe Frères ook de kerkmeesterbanken, nog steeds naar ontwerp van Frans Van Dijk, leveren.

BESLUIT

De tekeningen in het archief geven een goed beeld van de verschillende elementen van de kerk en de plannen zijn grotendeels uitgevoerd zoals getekend. Er lijken zich geen grote wijzigingen meer te hebben voorgedaan op de werf, tijdens de bouwwerken.

Alhoewel er ruim een halve eeuw is voorbijgegaan vooraleer alle werken en interieurelementen voltooid waren, is de grote stijleenheid van de kerk onmiskenbaar. Ongetwijfeld heeft de opvolging van vader op zoon Van Dijk hierin een belangrijke rol gespeeld.

Hoogaltaar in het koor van de kerk